

Krausz Károlyné

Életrajz

Az anyai nagyszüleim Kohn Mihály és Kohn Mihályné volt, a nagymamát Herminának hívták. Őket deportálták 1944-ben, akkor volt a nagymamám 62 éves, és a nagypapám olyan 4-5 évvel volt idősebb. Mind a ketten Gyulafirátóton születtek [Veszprém vm.-ben lévő nagyközség, lakosainak száma 1910-ben 1400 fő volt. – A szerk.]. Ott is éltek hosszú ideig, és már amikor összeházasodtak, és két lányuk született – egyik volt az én anyukám –, akkor mentek Győrbe [Győr: Győr vm., 1920 után Győr, Moson és Pozsony vm. székhelye, lakosságának száma a 19. század végétől rohamosan emelkedett (1890-ben 22 800 fő, 1910-ben 44 300 fő, az 1920–1930-as években pedig már 50-51 000 fő). – A szerk.]. Azért költöztek Győrbe, mert tulajdonképpen nem szerették azt a falusi életet, avval együtt, hogy a nagymama, nagypapa szülei falusiak voltak, de zsidók. Nem tudom, lehet, hogy kocsmajuk volt, lehet, hogy fűszerüzlet vagy ilyen hasonló. De az az érdekes, hogy az egyik testvére a nagypapának beleszeretett a kocsisukba – ez ilyen családi rege volt –, és férjhez ment hozzá. És igazi parasztasszony lett belőle. A nagypapa megszakított vele minden kapcsolatot. Nem azért, mert parasztasszony, hanem mert nem zsidóhoz ment, habár nem voltak túlzottan vallásosak. De amikor már öregek voltak, akkor már azért kibékültek. És én kicsi koromban mindig csodálkoztam, hogy egy ilyen fejkendő paraszt néni hogy kerül oda mihozzánk. Hát aztán elmesélték az esetet.

A nagymama háztartásbeli, a nagypapa pedig állatkereskedő volt. Marhával vagy ilyesmivel kereskedett. Az úgy zajlik – én már csak arra emlékszem, amikor Győrött voltak, és én már nagyobb voltam, mert akkor is csinálta egy ideig –, hogy ő megvásárolt a parasztoktól valami nagy állatállományt vagy csak pár darabot, és továbbadta haszonnal. Ő nem járt vásárokra, ez inkább a kávéházakban bonyolódott le. Ott megjelentek bizonyos napokon, és arra nem emlékszem pontosan, hogy őneki volt egy pár embere, akik kijártak a vásárokra, mert azt tudom, hogy ő nem járt ki. A nagymama egy nagyon szép arcú, de iszonyú fájós lábú asszony volt szegény, akinek minden évben Hévízre kellett mennie gyógykezelésekre. Nagyon keveset járt, inkább mindig otthon volt. Volt háztartási alkalmazott – ugyanaz volt évtizedekig –, de azért ő is vezette a háztartást. Délután otthon voltak. Akkor már a nagypapa is otthon volt, és nem is tudom, hogy mit csináltak. Én hetente legalább egyszer vagy kétszer kint voltam náluk, és sok közös vacsora volt, amit a nagymama főzött. Jómódúak voltak, olyan középpolgárok. Voltak keresztény családok, akikkel jóban voltak a nagyszüleim, de azért nagyjából inkább zsidókkal.

Kimondott neológok voltak. A nagymama pénteken gyújtott gyertyát, de utána azért fel lehetett kapcsolni a villanyt [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. A nagypapa otthon nem imádkozott, csak szédereste. Ő vezette a szédert, de mindig nagyon siettette a vacsorát, arra emlékszem. De

nem dolgoztak Jom Kipurkor és nagyünnepekkor. Tulajdonképpen kóser háztartást vezettek, csak nem vették annyira szigorúan. Újságot minden nap a nagypapa vett. Az Esti Kurírt [Az „Esti Kurír” délután megjelenő liberális napilap volt, amelyet 1923-ban indított Rassay Károly mint főszerkesztő és Boros László mint szerkesztő. Rassay Károly nevéhez fűződik a Független Kisgazda, Földműves és Polgári Párt (1921), majd a Nemzeti Szabadelvű Párt (1928, 1935-től Polgári Szabadságpárt a neve) megalapítása. – A szerk.]. Könyvet nem nagyon olvastak. Az anyai nagyszüleimnél volt egy úgynevezett lányszoba, ami az anyué volt meg a testvéréé, amíg otthon voltak, és ott láttam könyveket. De igazából ott sem volt. A nagypapa nem nagyon ment, mert őneki is fájt a lába, és a lánya vásárolt be mindent meg a háztartási alkalmazott. Ő nem nagyon járt el. Meg a nagymama sem.

A zsidó templom Győrött hasonló a Dohány utcai templomhoz, csak kisebb, kétemeletes, orgona, mindennel felszerelve, nagyon szép [Az ún. nagytemplom 1868–70 között épült, 1925-ben pedig kibővítették. – A szerk.]. Avval szemben laktak a nagyanyámék. Ez nem volt zsidó környék. (Volt egy Sziget [Győrsziget] nevű rész, ahol a zsidók éltek. A nagyon vallásos zsidók. [Győrszigeten már 1795-ben épült templom. – A szerk.]) A nagyszüleimnek szép nagy háza volt, ott lakások voltak kiadva és alul üzletek voltak, és a házbérből is szépen maradt nekik. Ők is ott laktak mind, egy szép háromszobás lakásban az első emeleten. Két zsidó család bérelt lakást a házukban, de a többi nem volt zsidó. És volt olyan is, aki antiszemita volt, és nem lehetett kitenni. És aztán volt is ebből probléma, mert szegény nagypapámat, amikor bejöttek a németek 1944-ben, azzal, hogy a nagypapa szidta a németeket, bevitette, és a Gestapo be is vitte. Akkor én már nagylány voltam, és én futkostam ügyvédhez, hogy valamit csináljanak. És azt mondta, hogy lehetetlen a Gestapótól kihozni. És egyszer csak szegény nagypapámat kiengedték, de borzalmasan meg volt félemlítve. Akkor már, mikor már a zsidóknak a deportálására készültek. És deportálták az egész családot.

Anyám, Kohn Margit 1903-ban született. A testvére, Kata pedig, azt hiszem, három évvel volt fiatalabb. Elemibe ott jártak falun egy falusi iskolába, és aztán polgárit [lásd: polgári iskola] végeztek Győrött. Kata férjhez ment, a férje Salzer Sándor. Született egy lánya. A férje fűszer-nagykereskedő volt – szintén egy forgalmas helyen. És ő a testvérével volt együtt. Patinás régi cég volt az övéké. De aztán később valahogy nem ment olyan jól.

Az apai nagyszüleimet úgy hívták, hogy Keller Jakab és Jakabné, Berta. A nagypapát is deportálták, ő akkor már olyan 80 körül lehetett, és a nagymama is. A nagypapáról tudom, hogy gyöngyösi családból volt [Gyöngyös – Heves vm., a 19. század közepén kb. 12 000 főnyi lakossal. – A szerk.], de a nagymamáról nem tudom. Győrben éltek, a belváros közepén volt egy kis házuk, és ott volt a lakásuk. Alul volt két üzlet, és csak egy lakás volt. A nagypapa kosárfonó volt, és ott volt a műhelye abban a házban, és volt egy vagy két segédje, és lent volt egy kis üzlet, ahol eladták: kosár meg utazókosár meg koffer, meg ilyen kis asztalokat, amiknek fa volt a teteje meg hasonló dolgokat csináltak és ezt eladták. Ők nem éltek olyan jaj, de jól, de nem volt anyagi gondjuk. De meg kellett nézni a pénzt. A nagymama otthon volt.

A nagymama nagyon vallásos volt. Megtartottak minden ünnepet, és azt hiszem, pénteken gyertyát gyújtottak. Nekik is volt azért háztartási alkalmazottjuk. Én arra nem emlékszem már, hogy villanyt gyújtottak-e vagy nem. Ők vallásosabbak voltak. A nagymamának volt parókája. De a nagypapának nem volt befedve a feje. Kóser háztartást vezettek. Ők igazán szigorúan vették.

Négy fiuk és két lányuk volt. Volt az apu, Sándor, ő 1892-93-ban született. Volt a Pista, az az apunál idősebb volt. Akkor volt a Lali és a Zoli, azok lényegesen fiatalabbak voltak. A Lalinak volt üzlete Győrött, a Pista Ácson [Ács Komárom vm.-i nagyközség, 1920-ban 5900 főnyi lakossal. – A szerk.] lakott, nem tudom mit csinált. Tulajdonképpen az apu testvéreiből a két lánnyal tartottuk a szoros kapcsolatot, a fiúkkal nem nagyon. A lányok voltak Olga és Ila. Olga férjhez ment, két gyönyörű kislánya volt, és nem dolgozott. A férje pedig Győrött volt egy nagyon nagy posztóüzlet, és annak az utazó ügynöke volt. Az Ila a nagyszülőkkel lakott. Ő nem ment férjhez. Volt egy nagy szerelme hosszú évekig, egy orvos, és a végén, azt hiszem, széjjelváltak, és ő nem is ment férjhez. Varrodában dolgozott. Nagyon szépen varrt. Két-három hetenként mentünk el az anyuval és az apuval egy-két órára, de én följártam a nagynénémhez, az Ilához a varrodába. Részben, mert szerettem és szívesen mentem, meg ő varrta nekem a ruhákat.

Az apuka polgárit [lásd: polgári iskola] végzett, aztán kereskedő lett. Nem tudom, mikor nyitotta meg az üzletét. Azt hiszem, akkor, amikor elvette az anyut, és a belvárosban volt egy rövidáru nagykereskedése – gombok, pulóverok, harisnyák, alsónadrágok, mindenféle ilyen volt. A Győr-Sopron megyei falukban voltak szintén ilyen üzletek, ahol mindenfélét árultak, és volt a hétnek egy-két napja, amikor úgynevezett hetivásár volt, és akkor bejöttek ezek a kereskedők, akik nagyon rendes falusi emberek voltak, és az apukáméktól vásároltak sok mindent. Nagy csomagokat kellett összeállítani. Volt két segéd meg egy inas, és volt egy utazó is. És ezek vásároltak. De ugyanakkor ha bárki bejött, hogy akart valamit venni, akkor azért adtak el. Az apu is reggeltől estig bent volt, és az anyu is bent volt. Ő dél körül ment be vagy 11 körül, és a pénztárban volt. Szép nagy üzlet volt, volt külön egy raktárrész, és volt az apunak egy kis irodája. Szombaton nyitva volt, csak az ünnepeken volt zárva. Kevés zsidó vevője volt, ezek mind kereskedő emberek voltak. Egyébként Győrött a belvárosban a nagykereskedők 70-80 százaléka zsidó volt.

1919-ben házasodtak össze a szüleim, ha jól tudom. A győri templomban. Én 1921-ben születtem. Én szerettem volna testvért, később aztán már mondogattam, mert az egyik barátnőmnek volt egy bátyja, és azt nagyon irigyeltem, hogy miért nincs nekem. De nem tudom, nem nyilatkoztak, erre már nem emlékszem. A születésem után először egy egész rövid ideig laktunk a nagymamámék házában, ott volt egy kis lakás mellettük. Tulajdonképpen én már csak arra emlékszem, hogy beköltöztünk a belvárosba. És ott volt először egy úgynevezett társbérlet, azt hiszem, két szobával. És utána egy pár év múlva költöztünk át egy kétszoba-hallos modern lakásba, és ott voltunk végig. Az egy bérelt lakás volt. A szülőknek volt a hálószobája, tulajdonképpen énnekem külön szobám nem volt, csak úgy volt berendezve a másik szoba, hogy én ott éltem, és ugyanakkor meg étkezőnek is. Volt még a fürdőszoba, konyha, személyzeti szoba, mert volt háztartási alkalmazott. Pár évig volt ott a legutolsó, aki még akkor is ott volt, amikor el kellett költözködni onnét a lakásból, mert akkor már kijelölték a házakat, hogy hova kell a zsidóknak menni.

Apám reggeltől estig dolgozott. Egy héten egyszer az volt a szórakozás nekik, hogy elmentek, az anyunak volt egy rómi-partija, az apunak meg valami magyar kártya. És elmentek egy bizonyos kávéházba, ami a mai napig is megvan Győrött, és ott külön kártyáztak. Mozi volt Győrött, meg persze színház is, de hát apám nem járt. Az anyuval szoktunk mi elmenni.

Amíg kicsi voltam, a nagymamámék, amikor Hévízen voltak a lába miatt, egy hónapig, hat hétig ott voltak, és akkor mindig elvitettek az ő költségükre egy hétig az anyukámat meg engemet. Mert a

papám az nem ment sehova. Kicsi koromban ez volt a nyaralás. Nagyon ritkán lementünk a Balatonra. Volt egy villa, ahol szobákat adtak ki, és a nagymamámék minden évben odamentek.

Általában a mi családuk olyan zsidó család volt, hogy a nagyünnepeket megtartottuk, a Jom Kipur-i vacsora, a Kol Nidre a nagymamáéknál volt, templomba elmentünk, sőt a nagymamának is meg az anyunak meg a nagynéninek is volt állandó helye. De egyébként nem. A tréflit is megettük, az igaz, hogy nem szabadott a tányérra tenni. Szabadott sonkát enni, de papíron kellett. És csak libazsírral főztünk, disznózsír nem volt. Azt tudom, hogy a nagymama finom halászlét szokott csinálni, de nem tudom, hogy Kol Nidre estére-e. Másnap a böjt után is odamentünk, és mindig volt nagyon finom kuglóf, kakaó és utána paprikás csirke. Ez ilyen tradíció volt, azt hiszem, minden zsidónál. Becsinált csirke, ilyesmi volt a böjt előtt, meg szőlő meg kávé. Emlékszem, hogy az utolsó pillanatban is bekaptam, habár én délig böjtöltem csak. Mai nap sem böjtölök délnél tovább. Volt zsidó mészáros, gondolom annál vásároltak a nagyszüleim, de ezt nem tudom biztosra. De volt a belvárosban egy nagyon jó hentes, ahova mi jártunk, azt tudom. A felvágottat mindig ott vettük, gondolom, a húst is.

A mi családukban nem voltak cionisták. Győrnek volt egy főrabbija, dr. Grósz Emil [Helyesen: dr. Roth Emil. Auschwitzban pusztult el. – A szerk.], aki egy nagyon híres tudós volt, és ő rettentő nagy cionista volt, ő szervezte a fiatalokat. A templomban nem agitált, legalábbis én nem hallottam, igaz, hogy csak nagyünnepekkor mentünk. Tartott előadást, amire elmentünk, de persze nem a cionizmusról, de mindenki tudta, hogy ő egy nagy cionista. De tőlem ez is távol állt, a cionizmus.

Soha nem tagadtam le a zsidóságot, és soha eszembe se jutott, hogy áttérjek. Pedig a legjobb barátnőm, aki ma Brazíliában él, ő áttért, mert azt hitte, hogy avval megmenekül. Semmi nem történt persze.

Zsidó elemibe jártam, ami szintén ott volt a templom mellett. Ott volt egy nagy épület, és tényleg komoly, négy osztály volt. És a négy elemet ott végeztem. Az osztályban biztos, hogy voltunk 25-en. Fiúk-lányok együtt. A zsidó történelmet tanították, egyébként, azt hiszem, ugyanolyan volt, mint a többi. Megtanítottak héberül olvasni bennünket, de én már elfelejtettem. Templomba jártunk egy héten egyszer, szombaton. Már mikor gimnazista voltam, akkor szombat délután mindig kellett menni. Nyáron ugyanúgy volt szünetünk, mint más iskolában, és a zsidó ünnepeken még pluszban.

Győrött egy gimnázium volt, úgy hívták, hogy Gróf Apponyi Albert Gimnázium [Győrött az 1930-as években két gimnázium volt: a bencés főgimnázium (ide csak fiúk jártak) és egy állami reálgimnázium. – A szerk. Lásd még: gimnázium és egyéb középiskolák.]. Nagyon szép épület, és szerintem ma is egyike a legszebb épületeknek Győrött. Ott volt nyolc osztály. Az teljesen keresztény iskola volt, de elég sokan jártunk oda zsidó lányok. Az volt a differencia, hogy mindenkinek megvolt a hittanórája külön. Nekünk is volt egy hittantanárunk, úgy hívták, hogy Ulman József, aki baromi szigorú volt. Kellott olvasni héberül, de főleg a zsidó történelmet tanította, ami elég érdekes volt. Talán voltunk nyolcan-kilencen zsidók az osztályban. A zsidó lányok között volt összetartás, de azért énnekem volt egy pár keresztény barátnőm is. Nem volt olyan szoros a kapcsolat, de azért jóban voltunk. A gimnáziumban már elég sokat kellett tanulni, mert nyelvek is voltak – német és francia. És azonkívül volt privát órák, angol. A francia-német tanárnőmmel, aki privát tanított – szintén zsidó volt –, jóban maradtam, haláláig. Kint élt aztán Londonban, kint voltam náluk, és az egyik gyerekeket, aki hosszú időre kiment Angliába, nagyon istápolta.

Biztosan voltak antiszemita lányok a gimnáziumban, de tettelegesség vagy megjegyzések vagy hasonló, az nem volt, én nem emlékszem ilyenre.

Aztán átmentem a kereskedelmibe [lásd: kereskedelmi iskolák] négy gimnázium után. Azért, mert úgy látták a szüleim – amiben igazuk is volt –, hogy az sokkal hasznosabb a továbbiakban, ha valami gyakorlatit is tanulok. A legjobb barátnőm maradt a gimnáziumban, de nagyon jóban voltunk változatlanul, és akkor a másik az kereskedelmibe, a harmadik is, szóval többen voltunk, akik átmentünk. Az is négy év volt.

Nagyon sokat jártunk moziba, és sokat jártunk színházba. Teniszeztünk és evezni jártunk. Úszni persze jól tudtam, mert a győri uszoda nagyon szép volt, és egész nyáron odajártunk. Volt egy klub, ott teniszeztünk. Nem volt zsidó klub, de nagyon sok zsidó volt ott. Jártunk tánciskolába, és volt a tánciskolai bál, amikor vége lett a tanfolyamnak. Akkor hosszú fehér túllruhában voltam, nagyon szép volt. Elég jól néztem ki fiatal koromban, és elég sok udvarlóm volt. És ezeken a táncos összejöveteleken nagyon jól éreztem magam. Imádtam táncolni. És jártunk is a barátnőimmel rendszeresen.

Az iskola után kitanultam a kalaposságot. A zsidó lányoknak kellett, hogy valami ipart is tanuljanak. Akkor már előrevetette az árnyékát az, hogy komolyabb állásokba nem mehetnek el a zsidó fiatalok. És kitanultam, és utána három hónapra feljöttem, a Váci utcában volt egy Gergely Vilma nevű kalapszalón, ami nagyon elegáns volt és előkelő, többek között a Horthyné is odajárt. Felvettek, de úgy, hogy nem adnak fizetést. A szüleim elég jó körülmények között voltak, és túlzottan nem érdekelt, hogy fizetés, nem fizetés. Ez tulajdonképpen olyan nyaralásszerűség volt. Fogalmam sincs, hogy ki szerzett be oda, de három hónapig ott dolgoztam nála, és a nagynénémnél, anyám unokatestvéréénél laktam. Én csak tanulósegéd voltam, mert volt ott mádám – ez egy elegáns hely volt, rengeteget járt külföldre a Gergely Vilma, nagyon elegáns nő volt. Aztán Bécsben volt neki üzlete, mert elmentek később Magyarországról. És ugyanakkor ez a barátnőm, aki Brazíliában él, ő is följött három hónapra, mert ő meg varrni tanult, és följött egy tanfolyamra, ahol szabni tanultak, úgy hívták azt a szabót, hogy Nárvai, az is egy nagyon jó szalon volt. És akkor rengeteget jártunk szórakozni és társaságunk volt.

És akkor visszamentem Győrbe. De nagyon sokat följártam, mert volt egy unokabátyám, egy újpesti fiú, és ott, Újpesten nagyon nagy zsidó társaság volt, és többek között az egyik jó barátnőm is ebbe a társaságba járt, mert az unokabátyám udvarolt neki, és bemutatott nekik engem, és én is ebben a társaságban voltam igazából. És akkor az apu üzletébe bejártam én is, segítettem. Akkor az anyu kevesebbet járt be. De nem dolgoztam agyon magam. Azonkívül órákra jártam – mert végig jártam angolra meg franciára, németre. De igazából úgy dolgozni nem dolgoztam, hogy kerestem volna pénzt. Elég korán férjhez mentem.

Az első férjem Szabados Géza volt. Schlesingerből magyarosított. Soproniak voltak. Géza húsz évvel volt idősebb, mint én, 1902-ben született. Győr kisváros, és őneki ott volt egy szállítmányozási vállalata, a belvárosban szintén, ahova én elég sokat jártam, mert a nagynénémék pont szemben laktak. És akkor már egy csomó udvarlóm volt. A szüleim, amikor megtudták, hogy keresztény fiúk udvarolnak, azért nem szóltak, mert általában mind rendes volt. A férjemmel pedig egész egyszerűen: ő köszönt, én visszaköszöntem, és egyszer, amikor mentem, odajött, elkezdtünk beszélgetni. És így kezdődött a nagy szerelem, ami másfél évig tartott. 1944 februárjában házasodtunk össze, és három hétig éltünk együtt. Győrről a templomban

[zsinagógában] volt az esküvő, de télen volt, és akkor nem volt ez a szép nagy templom nyitva, hanem volt mellette egy kistemplom, és ott volt – a mai szemmel nézve nagyon szerény körülmények között, mert nagyon hirtelen határoztuk el, hogy összeházasodunk. Szegény szüleim nagyon szerették, mert irtó rendes, okos, jóézésű ember volt, de nem akarták ezt a házasságot, mert húsz év kordifferencia, plusz a gyerek. De én is elég erőszakos voltam, és nagyon szerelmes, úgyhogy összeházasodtunk, és följöttünk a Margitszigeti nagyszállóba, ott voltunk nászúton nyolc napig. Hazamentünk, pár nap múlva megkapta a behívót. Őneki volt egy kis lakása, és ott éltünk. Elég problémásan, mert ott volt a Panni is, a férjem kislánya az előző házasságából. De már akkor vettünk egy másik lakást egy vadonatúj házban, csak akkor már nem költöztünk oda, mert közben ő bevonult. Behívták munkaszolgálatra Érsekújvárra. Egyetlenegyszer tudtam hozzá elmenni, pont aznap, 1944. március 19-én, amikor a németek bejöttek Magyarországra. És attól kezdve nem láttam. Ő még írt egy pár levelet, aztán elvitték valahova, nálunk meg elkezdődött ez a deportálási cirkusz.

Az apám szüleinek a házat is kijelölték, hogy oda lehet menni, és oda költöztünk mi is. A férjemet bevitték, viszont a férjemnek volt egy kislánya, mert ő elvált ember volt, és ő is odaköltözött velünk. Úgyhogy hárman ott laktunk mi a három személy mellett. A kislánya, amikor elvittek bennünket, 13 éves volt. Az első férjem írt neki egy hosszú levelet, hogy jöjjön ide föl Pestre az anyjához, vagy menjen a nagyszülőkhöz. Április 13-án, amikor mi ott laktunk még a saját lakásunkban, bombázások voltak Győrött, a Győri Vagongyárat bombázták, és a pincébe kellett lemennünk [lásd: légitámadások Magyarország ellen]. Ezután történt ez a levélváltás, és azt írta vissza Panni, hogy ő inkább meghal velem a pincében, minthogy a mamájához menjen vagy a nagyszülőkhöz. És így került velem deportálásra a Panni. Túlélte, mert az volt a szerencséje, hogy nagyon szép fejlett gyerek volt, magas, és nem vitték a gázba. Együtt vittek bennünket Auschwitzba, és ott, amikor széjjelosztottak bennünket különböző munkákra, engem, aki sovány voltam, a legnehezebb munkára osztottak be, őt meg gyárba. De ővele együtt került el az én legjobb barátnőm, aki Brazíliában van, és ott is végigcsinálta a gyárban.

Odamentünk apám szüleinek a házába, ha jól emlékszem április vége felé. Talán két hétig voltunk együtt abban a házban. Május elején kellett a gettóba menni. Ott is voltunk három-négy hétig. A gettó Győrszigeten volt, ahol elég sok vallásos zsidó élt. Akkor az úgy történt, hogy az ottani keresztény lakosok megkapták a belvárosi zsidó lakásokat, és a zsidók meg beköltöztek az ő lakásaikba. Oda ruhát, ennivalót, mindent lehetett vinni, amit az ember tudott. A gettóban kétszoba-konyhában 15-en laktunk: az anyai nagyszülők, az én szüleim, a nagymamának egy testvére a fiával és Évi, aki anyám unokahúga volt, és az Évi szülei. [Randolph L. Braham írja: „A győri gettó Győrszigeten jött létre. Épületekből állt mintegy 430 helyiséggel, amelyekben azelőtt mintegy 1200 ember élt. Az itt összezsúfolt több mint 5600 zsidó közül mintegy 1000 fő volt nem helybéli.” (R. L. Braham: A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon, ford. Szentmiklósi Tamás, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.) – A szerk.]

Én, miután a férjemnek szállítmányozási vállalata volt, kaptam különengedélyt, hogy bemehetek tíz-től kettőig a városba. És akkor én még be tudtam vásárolni, amit lehetett. Egy csomó helyen ki volt írva, hogy zsidót nem szolgálunk ki. De voltak olyanok, akik kiszolgáltak, meg voltak ismerősök is, azok látszólag sajnáltak bennünket.

Győřött voltak az úgynevezett barakkok, ez faházakból állt, ahol Győr lakosságának a legalja lakott, lumpenproletárok. És azokat kitelepítették onnét, betelepítették az üres zsidó lakásokba, és bennünket odavittek a gettóból. Csoportonként vittek végig a városon, a rendőrök meg csendőrök hajtottak bennünket. És persze a járdán ott álltak az emberek, és volt, aki sajnált bennünket, volt aki még tapsolt is örömeiben, hogy végre a bűdös zsidókat megfelelő helyre viszik. És akkor ott voltunk borzalmas körülmények között. De bár ott maradhattunk volna végig, mert akkor együtt volt még a család. Ott kijelöltek zsidótanácsot, zsidórendőrséget meg hasonlókat. Pár napig voltunk csak ott, de földön kellett már ott is aludni. És akkor egy szép napon kijelentették, hogy akinek a férje munkaszolgálatban van, azok maradhatnak, a többieket pedig elvisszük munkára [Ez a telep, ahova a gettóból kitelepítették a győri zsidóságot, a belvárostól kb. öt kilométerre volt. Az első világháború idején hadifogolytábor volt, majd katonai terület. Innen kezdődött a bevagonírozás 1944. június 11-én, a második transzport pedig június 17-én hagyta el a várost. (Randolph L. Braham: A magyar Holocaust, Gondolat, Budapest; Blackburn International Incorporation, Wilmington, é. n. /1988/. – A szerk.]. Az én férjem munkaszolgálatos volt, de én nem maradtam. És azt persze nem mondták, hogy két nap múlva azokat is ugyanúgy elviszik, akik maradtak. De én mentem a szüleimmel meg a nagyszüleimmel meg a Pannival meg barátokkal, akik ott voltak.

Ez volt 1944 júniusában, és a célállomás, amiről nekünk halvány sejtelmünk sem volt, Auschwitz volt. Amikor odaértünk – borzalmas körülmények között, vagonban 80-90-en mentünk, az egész család együtt, a nagyszülők, anyukám, apukám stb. – Auschwitzba, az ismert módon fogadtak bennünket és tereltek: *los, los*. A kerítés mögött láttuk ezeket a borzalmas, kopaszra nyírt asszonyokat – mert mi még akkor azt hittük, hogy velünk ez nem történhet –, és azok szegények kiabáltak, hogy mindent adjatok ide, mert úgyis elvesznek tőletek mindent. És főleg szegények az ennivalót kérték ugyanúgy, mint ahogy egy nap múlva már mi is. Továbbhajtottak, nem is volt arra mód, hogy bármit is adjunk, és akkor az ismert „fürdő”, egy része gáz, egy része a fürdő, a lekopaszítás, meztelenül teljesen, holmikat összedobálva. Érdekes még, hogy az egyetlen a cipő volt, amit megtaláltunk. Mindenkinek odavágtak egy ruhát, énnekem olyan ruhát, ami rám se ment. Az volt a szerencsém, hogy a Panni, aki mint mondtam, fejlett, magas lány volt, ő meg kapott egy nagy ruhát. Rögtön cseréltünk. Hat hétig voltunk Auschwitzban. A családból senki más nem volt ott velünk. Apámat állítólag valami bányába vitték – ezt távoli ismerősök mondták, de én nem tudom. Ott a vagonnál széjjelválasztottak bennünket, és eltűnt. A Mengele engem életre ítélt, szegény anyámat, aki 42 éves volt, tehát fiatal, de ősz volt a haja és molett volt, rögtön a gázba vitték. Ezek a lengyel és szlovák nők, akik ott voltak már kb. 1940 óta, tudtak jól magyarul, és ordítottak velünk, hogy mi építettük meg nektek Auschwitzot, mert őket úgy vitték oda, mikor még csak a csupasz föld volt. Nagyon sokat szenvedtek, rengetegen elpusztultak, és aki megmaradt, teljesen a németek befolyása alatt volt, illetve rosszabbak voltak sokszor, mint a németek, azzal együtt, hogy zsidók voltak. Amikor a harmadik-negyedik nap a gázkamrából borzalmas füst jött, akkor már ordítottak, hogy tudjátok, hol vannak a szüleitek? Ott szállnak fönt. Úgyhogy tudtuk, hogy gázkamra van. Én apámban nagyon bíztam; el is vitték munkára, de állítólag borzalmas körülmények között ott meghalt, mert nem jött vissza. Apám 52 éves volt. Hat hét után újra szelektáltak bennünket, mondták, hogy munkára visznek, de már akkor semmiben nem hittünk, mert már tudtuk, hogy a fürdőben mi történik. Kétszer-háromszor még vittek bennünket fürdőbe, de mi sem tudtuk, hogy most elgázosítanak vagy pedig valóban tusolunk. Hat hétig voltunk ott borzalmas körülmények között. Akkor három csoportra osztottak bennünket. Engem a legerősebbek közé tettek, hogy miért, nem tudom, mert sovány voltam. Megpróbáltam odaszökni

ahhoz a csoporthoz, ahol a Panni volt, és a legjobb barátnőm, de egy ronda lengyel zsidónő észrevette – mindig ilyen kutyakorbáccsal jártak, ezek voltak a kápók –, és jól rávágott a meztelen hátamra, hogy *zurick, zurick*.

Úgyhogy én Brémába kerültem, ők pedig valami gyárba, ahol a hadiiparnak gyártottak muníciót, meg a fene tudja, mit. Nem tudtuk, hogy hova visznek bennünket, 2-3 napos utazás után Brémába érkeztünk, és akkor mondták meg, hogy romeltakarítók leszünk. Brémát borzalmasan bombázták az amerikaiak. Bennünket olyan helyekre vittek, ahol még minden füstölgött, a fákon megsült a körte, az alma, leszedték, és ettük a sült körtét. Ott már sokkal elfogadhatóbb körülmények között voltunk, mert egy volt SS-lágerban laktunk, ahol hatan voltunk egy szobában, emeletes ágyak, középen volt egy hosszú asztal, volt vaskályha, minden héten lehetett mosni. Ennivalót tulajdonképpen reggel kaptunk, egy kis darab kenyeret egy fekete löttyel, amit kávénak neveznek, este kaptuk a szokásos levest és egy darab kenyeret – olyan 30 deka kenyeret egész napra, valami kis margarint, és azzal voltunk egész nap. Ott nagyon sok hadifogoly volt, franciáktól kezdve az angolokig, és mindenkinek valamilyen kitűzője volt, hogy megkülönböztessék, de ők szabadon jártak, nekünk pedig hátunkon volt a nagy sárga csillag. Kétféle ősrünk volt, SS-őrök és Wehrmacht-őrök, és amikor a Wehrmacht-őrökkel mentünk, pár hét után, mikor már nagyjából kiismertük magunkat, ellógtunk ketten-hárman ennivalót szerezni. Bombázás után volt olyan, hogy lementünk a pincébe – valami hentesnek a pincéje lehetett –, és egy nagy darab sonkát találtunk, májas hurkát, véres hurkát, szenzációsan jó volt, és azt elvittük a munkahelyre. Én az unokahúgommal voltam, vele megosztottam, és volt ennivalónk akkor pár napig. A reggeli kelésnél – hajnali 3 vagy 4 órakor keltettek bennünket, naponta számoltak bennünket huszonötször – az SS-ek úgy keltettek bennünket, hogy *los, los*, és gyorsan fel kellett kelni, a Wehrmacht-őrök pedig ezzel a hangsúllyal, hogy *aufstehen, meine Damen*. És volt két wehrmachtos, akik mindig hozták a híreket, és sokszor vigasztaltak bennünket, hogy ez már nem fog sokáig tartani. Itt töltöttünk 7-8 hónapot. Naponta húsz kilométereket kellett gyalogolni; volt, amikor teherautóval vittek bennünket, nyitott teherautóba fölraktak, ide-oda dülöngéltünk, mert olyan gyorsan vezetett a sofőr; volt amikor vonattal bevittek. 1945. április 15-én szabadultunk. Amikor közeledtek az amerikaiak Brémához, evakuáltak bennünket Bergen-Belsenbe, ami a borzalmak borzalma volt, és még a mai napig is azt mondom, hogy Auschwitz szanatórium volt Bergen-Belsenhez képest. Auschwitzban még megvolt a rend, szervezettség, itt meg fejetlenség volt, és pokoli rosszak voltak a németek akkor már, mert tudták, hogy végük van. Mi aránylag egészen jó kondícióban kerültünk oda, habár az úton is sokat gyalogoltunk, és volt olyan SS nő, aki behajtott bennünket egy pajtába, és föl akarta gyújtani, csak a Wehrmacht-őr nem engedte. Szóval szörnyű körülmények között kerültünk oda, de azért aránylag jó fizikumban. Azok az emberek, akik ott voltak, élőhalottak voltak, négykézláb másztak, mert nem tudtak fölállni, és ugyanígy lettünk mi is. Két hétig voltunk ott, aztán fölszabadítottak bennünket. De a két hét alatt egy csomóan meghaltak körülöttem, leromlottunk, és az utolsó egy-két napban már én is alig tudtam lábra állni. Enni nem adtak, néha egy kondér híg valamit adtak. A mellettünk lévő blokkban voltak ukránok, akik nagyobb antiszemiták voltak, mint a németek, földöntötték a kondért, hogy a bűdös zsidók ne egyenek; a csupasz földön feküdtünk, ugyanúgy, mint Auschwitzban, egymás hegyén-hátán. És hajnalban, mikor fölkeltek bennünket, ki kellett húzni a halottakat, de az ember igazából nem tudta, hogy ki a halott, és ki az élő, mert mindnyájan úgy néztünk ki, mint az élőhalottak. 1945. április 15-én felszabadultunk, az angolok szabadítottak föl bennünket. Ugyan felszabadítottak bennünket, de semmi megértés, semmi belátás, semmi nem volt bennük. Én így visszatekintve megértem, mert háborút viselt katonák voltak, de tényleg úgy

viselkedtek velünk szemben az elején, mintha mi is az ellenségek lettünk volna. Az a pár megmaradt élőhalott, aki ott volt.

Volt egy nagynéném, aki Kanitzban [Ezt a falut ma Dolní Kounice-nek hívják és Csehországban található. – A szerk.] szabadult, ez egy nagyon helyes kis falu volt, és a zsidó asszonyok kidobálták a németeket a házukból, lakásukból, és elfoglalták amerikai segítséggel. Minden családnak adtak egy szobát, például a nagynénémék egy gyönyörű, kétemeletes villában laktak – ez az ottani bankár villája volt. A nagynéném megtudta, hogy én Bergen-Belsenben vagyok, és elküldött egy katonai dzsipet az ottani zsidó vezetőnővel. Meg is találtak, és én rögtön hajlandó voltam menni. Az unokahúgomat is akartam vinni, de ő nem akart menni. Nem tudom, miért, talán azt hitte, hogy ő onnan hamarabb hazakerül. Én meg nem törődtem akkor semmivel, csak azzal, hogy normálisabb körülmények közé kerüljek, mert változatlanul sátorban laktunk, és hastífuszban voltam élet-halál között, 40 fokos lázzal, éjjel-nappal a végén. És amikor már jobban lettem, borzalmas éhség volt rajtam, és nem kaptunk eleget enni az angoloktól. Akkor el kell jutnom Kanitzba, ott pehelypaplanos ágyban aludtam, fürödtem (11 hónap után fürödtem kádban, csodálatos dolog volt), és vártak normális vacsorával, mert ők maguk főztek. Megkapták a nyersanyagot az amerikaiaktól, és mindenki ott főzött. Ez volt körülbelül május-júniusban, és október közepén jöttem haza. Azért jöttem haza, mert egy barátnőmért kijött a testvére, és ő azt mondta, hogy téged hazavisznek, mert együtt volt az első férjemmel, és felszabadultak, és biztos, mire mi hazaérünk, addigra otthon lesz a férjed. Hát mi hazaértünk, de a férjem eltűnt. Felszabadulás után az oroszok elfogták őket kicsi robotra [lásd: málenkij robot], és soha többet nem került elő. A második férjemmel együtt voltak munkaszolgálatban, őt is elfogták, és ő egy évig volt kint a Szovjetunióban táborban, és talán a legelsőkként haza tudott jönni, és akkor mesélte, hogy az első férjemnek volt valami kelése a kezén, és ahogyan a vonat vitte őket a Szovjetunió felé, Romániában volt egy külső tábor, ahol megállt a vonat, és akkor szólt az első férjem a katonának, hogy őneki kell egy orvos, hogy nézze meg. Meg is engedték, hogy leszálljon, orvost keressen, aztán eltűnt.

Mikor hazajöttünk teljesen egyedül, ehhez a barátnőmhöz mentem, akivel elkerültem Auschwitzba, mert tudtam, hogy senkim nincs, de ő is valahol lakott, és egy évig olyan összevissza voltunk Győrött [Az 1941-es népszámlálás szerint Győr lakosságának 8,2 százaléka volt zsidó, 4688 fő. 1946-ra 950-en maradtak (1,5%). – A szerk.]. A szegény férjemnek szállítmányozási vállalata volt, és ott dolgoztam, anyagi gondom nem volt. A társa nagyon rendes volt, és ő mondta, hogy járjak oda be – azt nem mondta, hogy a fele az enyém, de valamit ad. Győrben aztán megismerkedtem, illetve ismertem a második férjemet még háború előttről. Krausz Károlynak hívták. 1903-ban született és 1983-ban halt meg. Összehozott bennünket az a tudat, hogy ő volt utoljára együtt az első férjemmel, tudott mesélni róla, és valahogy összekeveredtünk, ő is egyedül volt, én is egyedül voltam. Ő is nő volt, két gyönyörű kislánya volt, akik nagyon szépek voltak, okosak. Akkor már nem vettek föl a gimnáziumba zsidó lányokat, de annyira okos volt ez a kislány, hogy a zsidó iskola tanárai küldöttséggel mentek a gimnáziumi igazgatóhoz, hogy ezt a lányt muszáj fölvenni. Akkor már angolul beszélt, 10 éves volt. És föl is vették. De hát erre nem került sor, mert ugye júniusban deportáltak bennünket, és ő akkor fejezte be az elemiét. Meghalt a felesége, és két gyönyörű kislánya is. Úgyhogy újra elkezdtük közösen az életet. Nem szerettem Győrt soha, utána meg pláne nem szerettem, hogy ez a sok borzalom történt velünk, de mégis ott ragadtunk. A második férjem is kereskedelmiben végzett, és egy nagy megyei vállalatnál volt főkönyvelő a háború után, a

háború előtt pedig egy eléggé híres malomban, a Back-malomban [Back Herman-féle hengermalom. – A szerk.], ami egy báróé volt, volt cégvezető.

1947-ben házasodtunk össze. Polgári esküvő volt. Mi nagyon jóban voltunk a győri főrabbiával, aki aztán Bécsbe került főrabbinak. 8 hónapos terhes voltam, és gyakran járt hozzánk. Egyszer eljött, és csináltam valami vacsorát – ő ugyan csak kóserst evett, nálunk nem volt kóser, de azért megette, vallásos volt, de erre nem adott –, és akkor két baráti házaspár is ott volt nálunk, és ott megtartotta az egyházi esküvőt. Úgyhogy pap által is meg lettünk áldva, de az ő kérésére valóban, mert egyikünk sem ragaszkodott ehhez. Az első házasságomnál ott volt egyházi is, de nagyon szerény körülmények között – mert ez 1944 februárjában volt. Két gyerekem született. Akkor évekig velük voltam, nem dolgoztam.

1952 szeptemberében én már éreztem, hogy nekem muszáj hazulról elmennem. Volt háztartási alkalmazott. Az ottani OTP igazgató helyettesével nagyon jóban voltunk, régi barátok voltunk, és azt mondta, hogy menjek el 3 hónapra dolgozni az OTP-be. És a 3 hónapból 25 év lett, és onnét mentem nyugdíjba. Ez volt az egyetlen komoly állásom: belső ellenőr voltam. A gyerekek meg közben iskolába jártak, akkor már volt időszak, hogy nem volt, aki velük legyen, nem volt háztartási alkalmazott, akkor ők már elég önállóak voltak. Volt napközi, ott ettek, kulcsuk volt, és délután hazajöttek.

1956-ban, a forradalom alatt sokat gondolkodtunk rajta, hogy elmegyünk Magyarországról, már majdnem indulási stádiumban voltunk, de a férjem nem akart, azt mondta, hogy ő már idős, nem kezd új életet. A gyerekek kicsik voltak. Hogy jól tettük-e vagy sem, nem lehet tudni. Nem mentünk el. Győr átjáróház volt, csomó ismerős ment el, fölültek Győrben az autóbuszra, és Bécsben szálltak le. Már ott volt a bécsi főrabbi, akivel mi nagyon jóban voltunk, és ő is üzent, hogy menjünk, mindent elintézt. Ennekem egy lökés kellett volna, de nem mertem vállalni a felelősséget, mert ott volt a két kicsi gyerek. Semmilyen pártban nem voltunk. Ebből semmi probléma nem volt, a férjem baloldali volt, én is baloldali vagyok, és miután ő vezető állásban volt, többször próbálták agitálni, hogy lépjen be a pártba, de ő ezt nem tette.

A gyerekek Krauszok, és a gyerekek is, senki nem változtatta meg a nevét. Mi nagyon akartuk szegény férjemmel együtt, hogy magyarosítsanak, még az érettségi előtt, de nem. Azt mondták, ha a papának jó a Krausz név, akkor nekik is jó. Mindegyik zsidónak lett nevelve. Akkor nagy divat volt, hogy a szülők eltitkolták, mert azt hitték, hogy az jó, de mi nem, ők az első perctől kezdve, amikor már lehetett velük beszélgetni, tudták. Egy ideig jártak hittanra ott, Győrött, de az aztán abbamaradt. Tehát tudták, hogy zsidók, de vallásosak nem voltak, mi sem, amit azért én már egy jó ideje bánok, hogy azért egy kicsit kellett volna vallásosabbnak lenni. A nagyünnepeket megtartottuk, mint a Kol Nidre este, akkor csináltunk vacsorát is, elmentünk a templomba. Szegény férjem egész nap böjtölt, én mindig csak a mázkírig böjtöltem. A gyerekeim ezt tudomásul vették. Szédereste mindig volt nálunk is. A háború előtt még sokkal több szédereste volt, mert a nagyszülőknél voltunk, egyiknél, másikonál, mind a két este voltunk [A diaszpórában Pészah ünnepének első két estéjén tartják a széderesti szertartást. Izraelben hét napig tart a Pészah, a diaszpórában viszont nyolc napig. Az ősi Izraelben a hónapok kezdetét, az újhold megjelenését Jeruzsálemben figyelték. A hegyek csúcsain őrségek tanyáztak, amelyek azonnal továbbították a híreket a babilóniai és perzsiai hitközségnek, amelyek az újhold megjelenéséről még azon az éjjel értesültek. Az őrségek nappal füst-, éjszaka pedig tűzjeleket adtak tovább egyik hegyről a másikra.

Ez a rómaiak alatt lehetetlenné vált, és a bizonytalanság elkerülése érdekében azóta bizonyos ünnepek egy nappal tovább tartanak a diaszpórában, mint Izraelben. - A szerk.]. Háború után már csak a baráti házaspárok jöttek össze, és úgy tartottuk a szédert. Ez aztán egyre jobban elmaradt, amit nagyon bánok. Bánom azt, hogy a gyerekeimbe nem neveltem bele a vallásosságot, hogy valami vallásosság legyen bennük. Nagyon jó zsidók, de nem vallásosak. Mindig zsidónak tartották magukat, mind a ketten féltik Izraelt, mindegyik volt kint.

Van és volt egy pár nagyon jó, szimpatikus keresztény ismerős is, de igazából az ember csak úgy érzi magát otthon, ha akármiről beszélhet. És ezekkel a keresztény barátainkkal vagy ismerőseinkkel azért bizonyos korlátot kell tartani. Ezt szerintem a gyerekeim és az unokáim is így érzik.

1977 januárjáig laktunk Győrben. A férjem már nyugdíjban volt, illetve én is akkor mentem nyugdíjba, és a gyerekeim már itt megházasodtak, és kierőszakolták, hogy jöjjünk föl mi is Pestre, hála Istennek, mert nem tudtam volna ott azt egyedül végigcsinálni. Szegény másfél évig feküdt, pedig irtó stramm férfi volt. Mert sportolt, a síeléstől kezdve mindent. Ami akkor nagy szó volt. A halála után a férjemet levittük Győrbe, mert az volt a kívánsága, mert az édesapja is ott van eltemetve, hogy abba a sírba tegyük bele.

Énnekem volt 9 évig egy izraeli élettársam. Ő is győri volt eredetileg, még diákkorunkban ismertük meg egymást. 1939-ben az édesapja kiküldte Izraelbe, az ő családja is eltűnt [a holokauszt során]. Ő ott megnősült, és lett egy fia. Aztán meghalt a felesége 1983-ban, nekem meg a férjem. A következő évben eljött Pestre. Egyáltalán nem tartottuk a kapcsolatot, jóformán azt sem tudtam, hogy néz ki. Fölkeresett, és valahogy akkor összekeveredtünk 1984 tavaszán. Még abban az évben újra találkoztunk, és attól kezdve 9 évig voltunk élettársi kapcsolatban. El akart venni feleségül, én nem mentem hozzá, mondtam, hogy én a családomat nem hagyom itt, mert ő azt szerette volna, hogy én menjek ki Izraelbe végleg. Itt volt nálam egy évből, mondjuk, 8 hónapot, akkor egy hónapot utaztunk, két hónapot én voltam kint Izraelben, és kb. egy hónapot meg távol voltunk egymástól. Nagyon kellemes volt ez a kapcsolat, mert egy világlátott ember volt, és én addig utaztam, de igazából vele együtt utaztunk sok helyre Izraelben, de mindig vágyódtam haza. Nagyon szeretem Izraelt a mai napig is, Jeruzsálem pedig a libling. De ő a szívével beteg volt, és azt mondta, hogy akkor ő hazamegy. Haza is ment 9 év után, széjjelszakadt a kapcsolat, és 2-3 év múlva meghalt. Szegény férjem borzalmasan vágyódott ki Izraelbe, de sosem sikerült neki kijutni. Én is nagyon vágyódtam Izraelbe, de hát soha nem gondoltam volna, hogy több mint két évet ott élek. Tényleg megszoktam, és szerettem, de azért mindig volt bennem bizonyos félelem. Ha mondjuk, bementünk Tel-Avivba autóbusszal, ha véletlenül egy arab felszállt, vagy leültünk, mondjuk, kávézni a tengerpartra, és ott a mellettünk lévő asztalnál egy arab volt, én mindig féltem. Ő azt mondta, hogy ezektől nem kell félni, mert ezek izraeliek. Aztán bebizonyosodott, hogy mennyire kell félni.